

РЕЦЕНЗІЯ

доктора економічних наук, професора

Токмакової Ірини Василівни

**на дисертаційну роботу Бела Олександра Олександровича на тему
«Розвиток соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу в умовах
трансформації соціально-економічних систем, війни та післявоєнної
відбудови», представлену на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки
за спеціальністю 051 «Економіка»**

1. Актуальність теми дисертаційного дослідження. Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами

Соціальна відповідальність бізнесу протягом останніх десятиліть еволюціонувала від концепції добровольної благодійності до одного з ключових чинників забезпечення стійкого розвитку економіки, підвищення системної конкурентоспроможності підприємств та зміцнення суспільної довіри. У сучасній науковій парадигмі вона розглядається як фундаментальна платформа взаємодії бізнесу, держави та суспільства, що визначає довгострокову життєздатність суб'єктів господарювання.

Виняткової гостроти та принципово нового змісту ця проблематика набуває в сучасній Україні. Повномасштабна військова агресія докорінно змінила зовнішнє середовище та традиційні умови функціонування вітчизняних підприємств, спричинила руйнування інфраструктури, розрив логістичних ланцюгів і деформацію ринків. Це трансформувало систему національних економічних пріоритетів та висунуло принципово нові вимоги до ролі бізнесу в забезпеченні економічної, соціальної й гуманітарної стійкості держави.

В умовах безпекових викликів, дефіциту ресурсів і високого ступеня невизначеності соціальна відповідальність перестає бути розкішшю, додатковим бонусом чи лише інструментом репутаційного менеджменту. Вона виступає імперативом виживання та складовою національної економічної безпеки, сприяючи збереженню кваліфікованого людського капіталу, робочих місць, підтримці релокованого бізнесу та життєдіяльності територіальних громад. У контексті повоєнного відновлення саме соціально відповідальний бізнес стає ключовим партнером держави та міжнародних донорів, драйвером залучення інвестицій, відбудови інфраструктури та інституційної трансформації економіки на засадах сталого розвитку.

З огляду на зазначене вище, дисертаційне дослідження Бела О. О., присвячене розробленню інструментарію соціальної відповідальності суб'єктів бізнесу в кризових умовах, є вельми своєчасним і актуальним. Тематика праці повністю відповідає сучасним запитам вітчизняної економічної науки та практики, а отримані здобувачем результати мають

високу теоретико-методологічну й практичну цінність для формування стратегій повоєнної реконструкції України.

Тематика дисертації повністю відповідає довгостроковим орієнтирам національної економічної політики, оскільки реалізує завдання щодо інтеграції принципів сталого розвитку та корпоративної відповідальності в практичну діяльність вітчизняного бізнесу. Дисертація виконувалась з урахуванням і відповідно до основних положень Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (затверджені указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019), Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 66-р); Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 821-р); Стратегії запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2024 р. № 1015-р); Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р); Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, про участь України у напрямі «Зайнятість та соціальні інновації» (EaSI) Європейського соціального фонду Плюс (ESF+) (ратифікована Законом України від 26 лютого 2026 р. № 4804-IX).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій

Дисертація присвячена розробленню теоретичних положень, методологічних підходів та практичних рекомендацій щодо розвитку соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу в умовах трансформації соціально-економічних систем, війни та післявоєнної відбудови України.

Для досягнення поставленої мети автором визначено комплекс взаємопов'язаних завдань, реалізація яких забезпечила логічність побудови роботи та послідовність викладення матеріалу. Особливістю дисертації є те, що її зміст не обмежується аналізом окремих інструментів соціальної відповідальності бізнесу, а спрямований на формування цілісної концепції відповідального розвитку вітчизняних підприємств як складової трансформації національної соціально-економічної системи в надзвичайно складних умовах.

Структура дисертації є логічною та внутрішньо узгодженою. Послідовність викладу матеріалу відповідає загальній логіці наукового дослідження: від розвитку теоретико-методологічних положень до аналізу

сучасного стану соціальної відповідальності бізнесу і подальшого формування авторських науково-методичних рекомендацій. Така побудова забезпечує цілісне сприйняття результатів дослідження та свідчить про високий рівень методологічної культури автора.

Важливою перевагою роботи є використання комплексного методичного інструментарію. Автор поєднав системний підхід, контент-аналіз міжнародних документів, економіко-статистичні методи, вторинний аналіз соціологічної інформації, якісні методи дослідження та експертне оцінювання. Такий набір методів відповідає міждисциплінарному характеру досліджуваної проблематики й забезпечує належний рівень достовірності отриманих результатів.

На позитивну оцінку заслуговує широка джерельна база дослідження. Автор спирається не лише на праці українських учених, сучасні зарубіжні наукові публікації, а й активно використовує рекомендації міжнародних організацій, аналітичні матеріали OECD, Європейської Комісії, міжнародні рейтинги та результати емпіричних досліджень, а також соціологічні дослідження щодо стану та перспектив розвитку вітчизняних підприємств малого та середнього бізнесу. Це забезпечує сучасний рівень дослідження, його релевантність стану національної соціально-економічної системи та бізнесу та дозволяє інтегрувати світові наукові підходи у вітчизняну економічну науку.

Головною перевагою дисертації є прагнення автора перейти від традиційного трактування корпоративної соціальної відповідальності до значно ширшої концепції соціально відповідального розвитку бізнесу. Здобувач переконливо доводить, що в умовах війни відповідальність підприємства повинна інтегруватися в його стратегію розвитку, систему управління, організаційну культуру, механізми прийняття управлінських рішень і взаємодію з усіма зацікавленими сторонами, крім того, бізнес повинен переходити до моделей створення соціальних цінностей. Саме ця ідея проходить через усю дисертацію та визначає її концептуальну цілісність.

3. Оцінка наукової новизни, теоретичної та практичної цінності результатів дослідження

Однією з найбільш сильних сторін дисертаційної роботи є її концептуальна цілісність. На відміну від значної кількості сучасних досліджень, у яких соціальна відповідальність бізнесу розглядається переважно як сукупність окремих соціальних програм або інструментів корпоративної репутації, автор пропонує власне бачення соціальної відповідальності як комплексної управлінської концепції, інтегрованої в систему стратегічного розвитку підприємства та соціально-економічної системи загалом. Такий підхід свідчить про прагнення автора перейти від

описового аналізу до формування власної наукової концепції розвитку відповідального бізнесу.

Передусім позитивної оцінки заслуговує уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження. Автор аргументовано розмежовує зміст понять «соціальна відповідальність бізнесу», «відповідальна ділова поведінка» та «сталий розвиток», показуючи, що вони не є тотожними, хоча й перебувають у тісному взаємозв'язку (с. 49-52). Запропоноване трактування дозволяє усунути поширене в науковій літературі змішування зазначених категорій та формує більш чітку методологічну основу для подальших досліджень. Особливо важливо, що соціальна відповідальність бізнесу визначається як стратегічний підхід до управління підприємством, відповідальна ділова поведінка – як інструмент реалізації принципів належного управління, а сталий розвиток – як ширша довгострокова парадигма функціонування соціально-економічної системи.

Вагомим науковим результатом є розвиток теоретичних положень щодо мотивації соціально відповідальної поведінки підприємств (с. 63-77). Автор переконливо демонструє, що стабільність відповідальної поведінки визначається не лише економічними стимулами чи вимогами законодавства, а насамперед внутрішньою мотивацією керівників, сформованою під впливом особистісних цінностей, морального лідерства, організаційної культури та соціального середовища. Такий підхід суттєво розширює традиційне економічне розуміння мотивації, інтегруючи до нього інституційні, поведінкові та морально-етичні чинники.

На окрему позитивну оцінку заслуговує використання Elite Quality Index як інструменту аналізу інституційного середовища формування соціально відповідальної поведінки бізнесу (с. 97-127). У вітчизняних дослідженнях цей індекс практично не використовується. Крім того, він не використовується взагалі для аналізу середовища соціальної відповідальності підприємств. Автор переконливо доводить, що якість національних еліт визначає не лише ефективність державного управління, а й формує умови розвитку культури доброчесності, рівень суспільної довіри, ефективність інститутів та мотивацію підприємств до відповідальної поведінки. Це свідчить про прагнення автора інтегрувати сучасні міжнародні інституціональні підходи в українську економічну науку та поглибити і розширити можливості використання інструменту оцінки елітної якості.

Одним із найбільш вагомих результатів дисертації є формування авторської концепції соціальної відповідальності бізнесу, відповідно до якої відповідальна поведінка підприємства узгоджується із цілями розвитку національної соціально-економічної системи, соціокультурною парадигмою та пріоритетами повоєнного відновлення (с. 183-202). Важливо, що автор не обмежує соціальну відповідальність реалізацією окремих благодійних чи

соціальних проєктів, а інтегрує її у бізнес-модель, систему стратегічного управління та організаційну культуру підприємства. Саме така постановка проблеми дозволяє розглядати соціальну відповідальність як фактор довгострокової конкурентоспроможності, а не лише як елемент корпоративної репутації.

Високої оцінки заслуговують також результати дослідження, присвячені формуванню культури доброчесності підприємств (с. 203-213). Автор переконливо показує, що ефективність соціальної відповідальності значною мірою залежить від рівня розвитку внутрішньої культури організації, морального клімату, комплаєнс-практик та морального лідерства. Важливою перевагою роботи є прагнення пов'язати розвиток культури доброчесності не лише з моральними категоріями, а й з економічною ефективністю, довірою стейкхолдерів та конкурентоспроможністю підприємства. Такий підхід відповідає сучасним міжнародним тенденціям розвитку корпоративного управління та бізнес-етики.

Безумовним науковим досягненням роботи є розвиток концепції морального та службового лідерства (с. 217-234). Автор обґрунтовує, що саме моральне лідерство здатне забезпечити перехід від формального виконання вимог соціальної відповідальності до внутрішньої інтеграції відповідальних практик у діяльність підприємства. Це особливо актуально в умовах війни, коли швидкість прийняття управлінських рішень значною мірою залежить від особистої відповідальності керівників та їхніх ціннісних орієнтирів. Подібний підхід є актуальним і має значний потенціал для подальшого розвитку теорії управління.

Практична значущість дисертації полягає в тому, що запропоновані автором концептуальні положення мають прикладний характер і можуть бути використані органами державної влади, підприємствами малого та середнього бізнесу, громадськими організаціями, освітніми установами та іншими суб'єктами, які беруть участь у процесах відновлення України. Особливо цінним є прагнення автора адаптувати сучасні міжнародні підходи до українських реалій воєнного часу та післявоєнної реконструкції.

Основні положення і рекомендації дослідження пройшли практичну апробацію на підприємствах. Методологія формування культури доброчесності підприємств та інформаційно-методичне забезпечення розвитку соціальної відповідальності підприємств застосовується у діяльності ТОВ «КАЛІБРУВАЛЬНА ЛАБОРАТОРІЯ «МЕТРОЛОГІЯ» (довідка про впровадження № 1121-25 від 21 листопада 2025 року). Науково-методичні положення щодо формування морального лідерства керівників та методологія формування культури доброчесності підприємств використовуються у діяльності Товариства з обмеженою відповідальністю «Науково-виробничий комплекс «Технології Підйому» (акт впровадження

№ 54/25-01 від 23 грудня 2025 року). Кризово-адаптаційна модель формування соціально відповідального бізнесу застосовується у діяльності фізичної особи-підприємця «ФОП АДАМЯН» (м. Харків), що підтверджено актом впровадження № 89/25-02 від 25 грудня 2025 року. Теоретико-методологічний підхід до формування екосистеми соціальних інновацій у реабілітаційно-інклюзивному сегменті, у т.ч. розроблений класифікатор моделей (програм) професійно-реабілітаційної інтеграції вразливих груп населення, застосовані у діяльності комунального закладу Харківський міський центр комплексної реабілітації осіб з інвалідністю «Промінь» (акт впровадження № 213/26-01 від 15 січня 2026 року), фізичної особи-підприємця «ФОП СУМЕНКО Т. Ю.» (м. Харків), що підтверджено довідкою про впровадження 12/26 від 19 січня 2026 року та «ФОП АДАМЯН».

Теоретичні та практичні розробки, запропоновані в дисертації, використовуються в навчальному процесі Українського державного університету залізничного транспорту при викладанні дисциплін «Основи бізнесу», «Державне управління економікою», «Управління бізнес-проєктами», «Організаційна культура підприємств», «Бізнес-етика», «Соціальне підприємництво» і при виконанні кваліфікаційних робіт, що підтверджується актом впровадження від 27 січня 2026 року.

4. Аналіз структури і змісту дисертації

Дисертація Бела О. О. побудована у традиційному стилі та складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 409 сторінок, у т.ч. основний текст займає 252 сторінки. Матеріали дисертації проілюстровано 21 рисунком, 45 таблицями та містять 8 додатків. Список використаних джерел налічує 336 найменувань.

Матеріал викладено у науковому стилі, в чіткій логічній послідовності, а структура дисертації повністю відповідає поставленим завданням дослідження. Оформлення тексту роботи здійснено відповідно до чинних нормативних вимог. Текст дисертації вирізняється науковою точністю, стилістичною грамотністю та ясністю викладу.

За своїм змістом дисертаційна робота відповідає вимогам Стандарту вищої освіти третього освітньо-наукового рівня за спеціальністю 051 «Економіка» та напрямам досліджень освітньо-наукової програми «Економіка підприємства».

Логіка викладу матеріалу в дисертації є послідовною, що забезпечує цілісне та аргументоване розкриття обраної теми дослідження.

Перший розділ дисертації присвячено розвитку теоретико-методологічних засад соціальної відповідальності бізнесу. Його зміст свідчить про високий рівень опрацювання сучасної вітчизняної та зарубіжної

літератури. Автором проаналізовано основні етапи еволюції концепції соціальної відповідальності, починаючи від класичних моделей корпоративної соціальної відповідальності до сучасних концепцій відповідальної ділової поведінки, сталого розвитку, створення спільної цінності, соціальних інновацій та гуманістичного менеджменту. Важливо, що аналіз не має описового характеру, а супроводжується критичним осмисленням переваг і обмежень існуючих наукових підходів.

Позитивно слід оцінити прагнення автора усунути термінологічну невизначеність, яка досить часто спостерігається у сучасних дослідженнях. У роботі переконливо обґрунтовано концептуальну різницю між категоріями «соціальна відповідальність бізнесу», «відповідальна ділова поведінка» та «сталий розвиток», а також запропоновано їх контекстне використання залежно від предмета наукового аналізу. Це рішення є методологічно виваженим і має практичне значення для подальших досліджень у сфері економіки та менеджменту.

Поряд з цим автор не обмежується аналізом міжнародних концепцій, а намагається адаптувати їх до сучасних українських реалій. У дисертації послідовно доводиться, що традиційна модель корпоративної соціальної відповідальності вже не повною мірою відповідає умовам війни та післявоєнної відбудови, коли від підприємств очікується значно ширший спектр функцій – від підтримки працівників і місцевих громад до участі у відновленні людського капіталу, розвитку освіти, охорони здоров'я та соціальної інфраструктури. Такий підхід є одним із концептуальних стрижнів роботи та вирізняє її серед інших досліджень цієї тематики.

Окремої позитивної оцінки заслуговує розвиток автором положень щодо мотивації соціально відповідальної поведінки бізнесу. На відміну від традиційних економічних моделей, які переважно акцентують увагу на зовнішніх стимулах, дисертант доводить визначальну роль внутрішньої мотивації керівників, моральних переконань, організаційної культури та ціннісних орієнтирів підприємства. Такий підхід узгоджується із сучасними напрямами поведінкової економіки та гуманістичного менеджменту, які наразі вкрай необхідні у царині економіки підприємства, і свідчить про прагнення автора інтегрувати економічні, соціальні та етичні аспекти розвитку бізнесу.

Другий розділ дисертації має виражений аналітичний характер і демонструє здатність автора працювати з різномірними джерелами інформації. У роботі використано статистичні матеріали, міжнародні рейтинги, результати соціологічних досліджень, аналітичні звіти міжнародних організацій, а також власні емпіричні матеріали. Завдяки цьому сформовано комплексне уявлення про сучасний стан розвитку соціальної відповідальності українського бізнесу, на прикладі підприємств малого та

середнього бізнеу, які є основою зайнятості та стабільності, та основні тенденції його трансформації в умовах війни.

Одним із найбільш оригінальних результатів другого розділу є використання інструментарію Elite Quality Index для діагностики середовища формування соціально відповідальної поведінки підприємств. Запропонований підхід суттєво розширює традиційні методики оцінювання соціальної відповідальності, оскільки дозволяє аналізувати не лише діяльність окремих підприємств, а й інституційні умови, у яких ця діяльність здійснюється. Автор переконливо демонструє, що рівень розвитку відповідального бізнесу значною мірою залежить від якості державних інститутів, ефективності управління, рівня довіри, поширеності корупційних практик та загального стану інституційного середовища.

Позитивно оцінюється також проведення автором власних якісних досліджень із залученням представників малого та середнього бізнесу. Використання експертних оцінок та глибинних інтерв'ю дозволило не лише підтвердити окремі теоретичні положення, а й виявити практичні бар'єри розвитку соціально відповідальної поведінки підприємств, які не завжди можуть бути встановлені шляхом аналізу статистичних матеріалів. Це значно підвищує достовірність висновків та прикладну цінність дослідження.

Загалом перший і другий розділи дисертації створюють належне теоретичне та аналітичне підґрунтя для авторських науково-методичних розробок, викладених у третьому розділі. Послідовність викладу матеріалу, логічний взаємозв'язок між теоретичними положеннями та результатами емпіричних досліджень, а також прагнення автора до інтеграції сучасних міжнародних підходів у вітчизняну економічну науку свідчать про високий рівень наукової культури дисертанта.

Найбільший науковий інтерес становить третій розділ дисертації, у якому автор переходить від аналізу існуючих теоретичних положень до формування власних науково-методичних підходів щодо розвитку соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу. Саме цей розділ найбільшою мірою відображає рівень самостійності дисертанта та його здатність формувати нові наукові положення, що мають як теоретичне, так і прикладне значення.

Важливо підкреслити, що запропоновані автором результати не є сукупністю окремих методичних рекомендацій. У роботі сформовано цілісну концепцію розвитку соціальної відповідальності бізнесу, побудовану на взаємозв'язку інституційних, економічних, управлінських та ціннісних чинників. Саме така комплексність є однією з головних переваг дисертації.

На окрему позитивну оцінку заслуговує запропонована автором парадигма системної відповідальності. На відміну від традиційних підходів, які розглядають соціальну відповідальність як характеристику окремого підприємства, у дисертації вона представлена як властивість соціально-

економічної системи, що формується в результаті взаємодії держави, бізнесу, громадянського суспільства, освітніх установ, міжнародних організацій та місцевих громад. Подібний підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку інституціональної економіки та дозволяє по-новому оцінити роль підприємництва в умовах післявоєнної відбудови України.

Суттєвим науковим здобутком є розроблення теоретико-методологічних засад формування культури доброчесності підприємств. Автор переконливо доводить, що соціальна відповідальність не може бути стійкою без внутрішньої трансформації організаційної культури. Наукова цінність запропонованого підходу полягає у поєднанні економічних, поведінкових та етичних аспектів управління підприємством. Запропонована модель дозволяє розглядати культуру доброчесності не лише як систему моральних принципів, а як один із факторів підвищення якості корпоративного управління, довіри стейкхолдерів, інвестиційної привабливості та довгострокової конкурентоспроможності підприємств.

Позитивної оцінки заслуговує також авторське бачення морального та службового лідерства. На відміну від традиційних підходів, які трактують лідерство переважно як індивідуальну характеристику керівника, у дисертації воно розглядається як інструмент розвитку організаційної культури та формування відповідальної поведінки всіх працівників підприємства. Такий підхід значно розширює традиційне розуміння ролі керівника та відповідає сучасним концепціям етичного менеджменту.

Заслуговують на увагу й розроблені автором науково-методичні положення щодо розвитку екосистем соціальних інновацій. Дисертант обґрунтовує необхідність формування партнерських механізмів взаємодії бізнесу, держави, громадських організацій, освітніх установ і місцевих громад для вирішення соціально значущих проблем. Особливо актуальним є запропонований підхід до розвитку реабілітаційно-інклюзивного сегмента соціальних інновацій, що повністю відповідає сучасним викликам післявоєнного розвитку України.

Безперечною перевагою дисертації є її виражена практична спрямованість. Запропоновані автором концептуальні положення не залишаються виключно теоретичними конструкціями, а доведені до рівня практичних рекомендацій щодо впровадження у діяльність підприємств, органів державної влади, закладів освіти, громадських організацій та інших суб'єктів, залучених до процесів економічного відновлення держави. Це свідчить про прагнення автора забезпечити практичну реалізацію отриманих результатів.

Важливо також відзначити, що дисертант послідовно інтегрує у власне дослідження сучасні міжнародні підходи до відповідальної ділової поведінки, принципи ESG, рекомендації міжнародних організацій та

концепції сталого розвитку. При цьому автор не обмежується механічним перенесенням зарубіжного досвіду, а здійснює його адаптацію до українських соціально-економічних реалій, що значно підвищує практичну цінність запропонованих рекомендацій.

Висновки дисертаційного дослідження є логічним завершенням проведеного автором наукового пошуку та системно узагальнюють його основні результати.

Зміст дисертації засвідчує високий рівень володіння автором сучасними методологічними підходами та інструментарієм економічних досліджень. Робота характеризується науковою обґрунтованістю, логічністю побудови, чіткістю викладу, коректним використанням наукової термінології та належним рівнем академічної культури.

Окремо слід відзначити високий рівень академічної грамотності та мовно-стилістичної культури викладу матеріалу дисертації. Роботу написано послідовною, чіткою та термінологічно точною науковою мовою. Автор володіє сучасним категоріальним апаратом економічної науки, вдало поєднує теоретичні узагальнення з емпіричними даними, а графічний та табличний матеріал наочно ілюструє ключові положення дослідження, що забезпечує цілісне та легке сприйняття тексту.

5. Оцінка повноти викладення дослідження в опублікованих роботах

Наукові результати та основні положення наукової новизни дисертаційного дослідження висвітлено у достатньому обсязі. За темою дисертації здобувачем опубліковано 24 наукових праць, які повною мірою відображають її ключові теоретичні та практичні результати. Зокрема, опубліковано 12 статей у наукових фахових виданнях України (категорія «Б»), що індексуються у міжнародних наукометричних базах даних, а також 12 тез доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій. Загальний обсяг наукових праць становить 15,43 друк. арк., з них особисто автору належать 11,56 друк. арк.

У процесі оприлюднення наукових результатів було повністю дотримано вимоги пунктів 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами).

6. Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності

У результаті всебічного аналізу положень дисертаційної роботи та наукових публікацій, що містять результати дослідження, встановлено

відсутність ознак порушення академічної доброчесності, зокрема таких як академічний плагіат, фабрикація чи фальсифікація даних.

У дисертаційній роботі використання ідей, наукових результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело, а, отже, дисертацію Бела О. О. можна визначити як самостійну оригінальну працю, яка не містить порушень академічної доброчесності.

7. Дискусійні положення та зауваження до дисертаційної роботи

Загалом дисертація справляє позитивне враження, характеризується високим науковим рівнем, логічною побудовою та значною практичною спрямованістю. Водночас окремі положення роботи мають дискусійний характер і можуть бути предметом подальшого наукового обговорення.

1. У дисертації обґрунтовано доцільність інтеграції концепцій соціальної відповідальності бізнесу, відповідальної ділової поведінки, культури доброчесності, морального лідерства, системної відповідальності та соціальних інновацій у єдину концептуальну модель розвитку відповідального бізнесу. Безперечно, такий підхід є сучасним і відповідає міждисциплінарному характеру дослідження. Разом із тим настільки широке поєднання концепцій дещо ускладнює визначення їх ієрархії та функціональних взаємозв'язків. Зокрема, потребує додаткового обґрунтування питання, чи слід розглядати відповідальну ділову поведінку як складову соціальної відповідальності бізнесу, чи як самостійну концепцію, що поступово трансформує класичну модель корпоративної соціальної відповідальності. Більш чітке визначення місця кожної категорії дозволило б зробити авторську концепцію ще більш цілісною.

2. Одним із найбільш цікавих результатів роботи є використання Elite Quality Index для оцінювання інституційного середовища формування соціально відповідальної поведінки підприємств. Разом із тим у дисертації доцільно було б більш детально розкрити механізм переходу від макроекономічних характеристик якості еліт до конкретних управлінських рішень окремих підприємств. Зокрема, заслуговує на подальше дослідження питання впливу окремих компонентів інституційного середовища на формування культури доброчесності та відповідальної поведінки суб'єктів господарювання.

3. Значний інтерес викликає запропонована концепція культури доброчесності підприємств. Разом із тим окремі положення роботи могли б бути посилені шляхом розроблення кількісного інструментарію оцінювання рівня сформованості культури доброчесності. Це створило б додаткові можливості для практичного застосування запропонованих методичних положень у діяльності підприємств різних галузей економіки.

4. Позитивно оцінюючи теоретичне наповнення авторської концепції розвитку соціальної відповідальності бізнесу, варто зазначити, що робота виграла б від наочного представлення її архітектури. Доцільним виглядало б формування єдиної узагальнювальної концептуальної моделі (у вигляді схеми чи рисунка), яка б системно поєднала всі запропоновані автором підходи, принципи та інструменти.

5. Автор переконливо доводить значення морального та службового лідерства для розвитку соціальної відповідальності бізнесу. Поряд з цим у роботі моральне лідерство розглядається переважно як чинник формування організаційної культури доброчесності. Доцільним було б зосередитись на оцінюванні економічного впливу морального та службового лідерства на результати діяльності підприємства, зокрема продуктивність праці, інноваційну активність, фінансову стійкість організації.

Наведені зауваження не знижують загальної високої оцінки дисертаційної роботи, а мають переважно дискусійний характер і визначають перспективні напрями подальших наукових досліджень автора. Саме тому вони не впливають на позитивне враження від дисертації та її відповідність вимогам, що ставляться до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

8. Загальний висновок до дисертаційної роботи та відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертаційна робота **Бела Олександра Олександровича** на тему **«Розвиток соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу в умовах трансформації соціально-економічних систем, війни та післявоєнної відбудови»** є завершеним, самостійно виконаним науковим дослідженням, у якому розв'язано актуальне наукове завдання, що має істотне значення для розвитку економічної науки та практики управління.

Дисертація характеризується високим рівнем наукової новизни, достатньою теоретичною обґрунтованістю, внутрішньою логічною послідовністю, належним методологічним забезпеченням та вагомою практичною спрямованістю. Автор продемонстрував високий рівень володіння сучасними науковими підходами, здатність до критичного аналізу наукових джерел, самостійного формування нових теоретичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо розвитку соціальної відповідальності бізнесу в сучасних умовах.

Отримані результати є достатньо обґрунтованими, мають елементи наукової новизни, відзначаються практичною значущістю та можуть бути використані у діяльності органів державної влади, підприємств, закладів вищої освіти, громадських організацій та інших суб'єктів, діяльність яких пов'язана із забезпеченням розвитку соціально відповідального бізнесу.

За своїм змістом, рівнем виконання, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням дисертаційна робота Бела Олександра Олександровича відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в п. 6 – 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 зі змінами.

Здобувач Бела Олександр Олександрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі 05 – Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 051 «Економіка».

Рецензент:

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та управління
виробничим і комерційним бізнесом
Українського державного університету
залізничного транспорту

Молит

Ірина ТОКМАКОВА

Особистий підпис Ірини Токмакової
Засвідчую 31 липня 2022 р.
Завідуючий канцелярією
УкрДУЗТ / С. ЧЕЛОМБИТЬКО